

УДК [37: 069]: – 043. 86: 005. 336. 5

<https://doi.org/10.37041/2410-4434-2020-15-8>

**ПЕДАГОГІЧНИЙ МУЗЕЙ ЯК ФОРМА
ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
ВЧИТЕЛІВ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Людмила Мільто,

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри педагогіки і

психології вищої школи Національного

педагогічного університету

імені М.П.Драгоманова, м. Київ

ORCID iD <https://orcid.org/000-0001-5454-7085>

e-mail: miltolo@ukr.net

Анотація

У статті розкривається історіографія створення педагогічних музеїв XIX ст. з метою підвищення професійної майстерності вчителів, акцентується увага на провідних тенденціях розвитку перших педагогічних музеїв. Охарактеризовані зміст, організаційні форми й методи роботи перших педагогічних музеїв України і Росії XIX ст. Розкривається просвітницька діяльність педагогічних музеїв та досвід роботи педагогічних музеїв з підвищення професійної майстерності вчителів.

Досвід педагогічних музеїв другої половини XIX – початку XX ст. може стати основою формування комунікативного інструментарію сучасних, необхідність в яких стає все більш очевидною в умовах інформаційної глобалізації. Особливої актуальності набувають освітні програми музею, орієнтовані на підвищення якості навчання і виховання вчителів, музейні курси підготовки викладачів і вчителів-вихователів.

Ключові слова: педагогічний музей, вдосконалення педагогічної майстерності, педагогічні виставки, нові наочні

технології, новітні навчальні посібники, нові методи викладання, науково-експериментальна лабораторія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі посилення впливів глобалізації на розвиток освіти та української держави гостро актуалізується проблема осмислення й використання кращого історичного досвіду в освітній галузі. Виникає потреба критично осмислювати надбання минулого у сфері педагогічної теорії та практики та творчо використовувати їх здобутки, що зумовлює необхідність оновлення змісту, форм і методів освітнього процесу з метою подолання формалізованих підходів до професійного вдосконалення вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, виокремлення невирішених її частин. Фундаментальними є дослідження з теорії і практики педагогічної майстерності сучасних українських учених: Є. Барбіної, М. Гриньової, О. Дубасенюк, І. Зязюна, А. Кузьмінського, Н. Кузьміної, М. Лещенко, Л. Савенкової, О. Семенов, М. Солдатенка, В. Сидоренко, Н. Тарасевич, Н. Теличко, Л. Хомич та ін., а також із педагогічної творчості: Н. Вишнякової, Н. Гузій, М. Лазарева, С. Сисоевої та ін. Однак питання щодо історіографії дослідження розвитку педагогічної майстерності і зокрема значення музейних установ у вдосконаленні цього складного феномену залишається малодослідженим.

Мета статті: виявлення провідних тенденцій розвитку перших педагогічних музеїв ХІХ ст. – початку ХХ ст. та обґрунтування перспектив творчого використання конструктивного досвіду роботи педагогічних музеїв у підвищенні професійної майстерності вчителів у системі педагогічної освіти України. **Завдання статті:** дослідити історіографію створення педагогічних музеїв з метою підвищення педагогічної майстерності вчителя. Схарактеризувати зміст, організаційні форми й методи роботи перших педагогічних музеїв.

Методи дослідження: аналіз, синтез, аналогія, узагальнення, проблемно-генетичний, порівняльно-педагогічний, метод педагогічної біографістики, історико-типологічний, логіко-системний, метод наукової екстраполяції тощо.

Виклад основного матеріалу. Поширення науково-технічного світогляду, зміцнення капіталістичних форм економіки в розвинених західноєвропейських державах другої половини XIX ст. сприяли виробленню та впровадженню нових підходів до шкільної освіти. У цей історичний період у Німеччині, Франції, Англії з'являлися середні навчальні заклади «реального» типу з наочними методами навчання.

Прогресивні російські діячі народної освіти відряджалися за кордон для ознайомлення з діяльністю навчальних закладів Західної Європи. Так, у 1862 р. військовий педагог, генерал М. Ісаков під час відвідування Лондона ознайомився з експозицію педагогічного відділу Кенсінгтонського музею, що містила колекцію наочних навчальних посібників для пояснення природних і фізичних явищ. Відповідно до передових вимог того часу, не лише англійська, а й уся західноєвропейська школа переходила на реальний метод навчання [5].

За ініціативою М. Ісакова, з метою підвищення педагогічної майстерності вчителів, у 1864 р. у Санкт-Петербурзі був заснований перший у світі педагогічний музей, який став науково-експериментальною лабораторією, де на основі наочного навчання відпрацьовувалися нові методи викладання [3].

Відсутність вітчизняної науково-методичної та матеріально-технічної бази призвело до того, що головні поставки найсучасніших посібників з різних галузей знань, які відповідали прогресивнішим методам педагогічної освіти, здійснювали західноєвропейські виробники з Англії, Німеччини, Італії, Франції. Проте у 60-ті рр. XIX ст.

виготовлення вітчизняних наочних посібників було поставлене на рівень широкого якісного виробництва [1].

Педагогічний музей улаштував виставки, під час яких вчителі ознайомлювалися з новітніми навчальними посібниками. Педагоги вчилися використовувати нові наочні технології та впроваджувати їх в освітній процес шкіл, гімназій і вищих навчальних закладів. Вчителі підвищували свою професійну підготовку, слухаючи лекції видатних діячів науки, мистецтва та народної освіти. Педагогічний музей забезпечував учителів педагогічною літературою, організовував різноманітні професійні виставки.

У Педагогічному музеї проводилися народні читання та публічні лекції, в основу яких поклали диференційовані програми. За прикладом Педагогічного музею, народні читання стали проводитися у багатьох містах Російської імперії: у Вільно, Києві, Кишиневі, Одесі, Миколаєві, Єкатеринбурзі, Москві. Народні читання супроводжувалися наочною (діапозитиви, картини, пристрої тощо) і здобули значну популярність серед населення [1].

У 1902 р. у м. Києві, за зразком петербурзького, був заснований Педагогічний музей імені цесаревича Олексія. У «Положении о Педагогическом музее при Управлении Киевского учебного округа» зазначалося, що метою функціонування педагогічного музею було дати працівникам нижчої і середньої школи можливість наочно, на зразках чи друкованих джерелах ознайомлюватися з найкращою постановкою навчально-виховної справи, а також з історією школи та її сучасним станом в Росії і за кордоном. Таким чином, музей повинен був сприяти нагальним практичним потребам викладання та забезпечити теоретичну, наукову розробку навчально-виховних питань [7].

Директорами музею в різний час були відомі педагоги та вчені: О. Музиченко (1912–1913 рр.), М. Стороженко (1913 р.), С. Слесаревський (1915 р.), В. Науменко (1917 р.), О. Грушевський (1917–1918 рр.), Л. Добровольський (1918–1919 рр.).

Зібрання Педагогічного музею у Києві було представлено трьома відділами: колекція наочних навчальних посібників, які використовувалися в нижчих, середніх і ремісних навчальних закладах, а також предметів, що стосувалися шкільної архітектури, гігієни та фізичного виховання; зібрання сучасних підручників і посібників з різних предметів, що викладалися у вітчизняних та зарубіжних школах; спеціальна бібліотека з історії освіти та школи, шкільної статистики, педагогіки та методики [5].

Крім залів для експозиції, при Музеї було влаштовано кабінети наочного приладдя. З метою поширення педагогічних знань організовувалися публічні лекції відомих учених із різних галузей науки; недільні читання; заняття учнів; демонстрації кращого наочного приладдя; літні курси для народних учителів; концерти, зокрема учнів київських навчальних закладів. Вхід і користування матеріалами Музею були безкоштовними [5].

У Педагогічному музеї була фахова бібліотека, читальний зал, спеціальні кабінети для демонстрування навчальних посібників і приладів, зразковий фізичний кабінет, довідкове бюро, виставка педагогічної літератури, велика аудиторія для проведення масових заходів. Педагогічний музей мав книгосховище, бібліотечний та канцелярський зали для проведення зборів вчених і представників різних освітніх товариств, виставковий зал і велику кількість кабінетів [4].

Важливо відзначити, що матеріали цього музею документували історію освіти та педагогічної думки в Україні впродовж усього її історичного минулого. Фонди комплектувалися з усіх регіонів країни, а розвиток педагогіки розглядався в європейському контексті. Отже, педагогічні музеї м. Києва та м. Санкт-Петербурга мали спільні завдання.

В останньому був створений великий каталог із теорії та практики наочного навчання з анотаціями до всіх наявних навчальних посібників. Педагогічний музей взяв на себе роль

своєрідної рекламної науково-методичної музейної лабораторії, де вивчалися, комплектувалися й експонувалися навчальні колекції різних освітніх рівнів. Особливістю музейного фонду було те, що він безперервно оновлювався відповідно до розвитку науки, техніки, виробництва того часу. Завдяки широкому виробництву російських наочних посібників, організованому Педагогічним музеєм у м. Санкт-Петербурзі, школа звільнялася від необхідності купувати наочні посібники у зарубіжних фірм [5].

При Педагогічному музеї з 1872 р. були організовані загальнодоступні музичні класи та народний хор для малозабезпечених верств населення, метою яких була підготовка виконавців для народних читань і концертів. Ці класи, які слугували педагогічним майданчиком для проведення досліджень з музичної педагогіки, можна назвати першою загальнодоступною музичною школою м. Санкт-Петербурга [1].

Варто зауважити, що разом із рядовими вчителями музики в музичних класах працювали викладачі Санкт-Петербурзької консерваторії, композитори – М. Римський-Корсаков, М. Балакірев.

Підвищенню педагогічної майстерності вчителів сприяли створені при Музеї в 1872 р. Тимчасові вчительські курси, які проводилися як відкриті засідання Навчально-виховного комітету музею, де найкращі вчителя-майстри проводили зразкові публічні уроки, які супроводжувалися обміном думок. Педагогічний музей розробляв освітні програми, орієнтовані на якісне поліпшення всієї російської школи [1].

З 1875 р. Санкт-Петербурзький педагогічний музей – постійний учасник великих конгресів, що проходили в Західній Європі та Америці. Музейні колекції успішно демонструвалися на міжнародних виставках у мм. Парижі (1875 р.), Брюсселі (1876 р.), Лондоні (1876 р.), Філадельфії (1876 р.), а також – на Паризькій всесвітній виставці (1878 р.), у Бельгії (1880 р.), Венеції (1881 р.), Чикаго (1893 р.), що забезпечило Росії авторитет у сфері розробки та

впровадження сучасних методів наочного навчання. Міжнародний авторитет музею підтверджувався численними зарубіжними дипломами та нагородами, а Паризьке топографічне товариство в 1879 році на честь Педагогічного музею випустило велику золоту медаль [3].

У другій половині XIX ст. Санкт-Петербурзький педагогічний музей був визнаний першим у світі музеєм подібного типу. Установи за цим зразком почали з'являтися в Голландії, Бельгії, Франції, Італії, Японії, Америці. Музею вдалося вивести вітчизняних виробників навчальних посібників на європейський ринок, де вони конкурували зі своїми іноземними колегами. Завдяки цьому відбувалося зниження цін на навчальні посібники, що давало можливість забезпечувати книгами навіть віддалені школи російської провінції [5].

Важливо зауважити, що директор музею В. Коховський залучив до роботи видатних російських педагогів, учених, музикантів, громадських діячів. Про впливовість і значний авторитет Педагогічного музею свідчить той факт, що в різні роки з установою співпрацювали відомі педагоги: М. Бунаков, М. Вессель, М. Вишнеградський, В. Водовозов, О. Герд, І. Гревс, П. Каптерев, М. Корф, Л. Модзалевський, О. Острогорський, Й. Паульсон, Д. Семенов, К. Сент-Іллер, В. Сіповський, С. Соловйов, В. Стоюнін, К. Ушинський; учений-хімік, фізик, економіст, викладач університету Д. Менделєєв; вчені-фізіологи, професори Медико-хірургічної академії: І. Сеченов, О. Лазурський, лікарі: С. Боткін, П. Лесгафт, М. Пирогов, Ф. Ерісман; відомий мандрівник М. Пржевальський; режисер, реформатор російського театру, письменник, драматург, педагог В. Немирович-Данченко; композитори: М. Балакірев, Ц. Кюї, М. Римський-Корсаков, професор Санкт-Петербурзького університету, історик літератури і філолог М. Сухомлинов, ректор Санкт-Петербурзького університету, педагог, історик філософії професор П. Редкин, математик, засновник

Петербурзької наукової школи П. Чебишев та багато інших діячів [5].

Педагогічна робота музею була організована в режимі предметних відділів: історії, географії, російської мови, фізики, космографії, математики, народних читань тощо. У відділах проводилися регулярні збори викладачів з різних навчальних дисциплін, різноманітні екскурсії, лекції, виставки, концерти, уроки, народні читання та інші заходи.

Значна популярність музею пояснювалося масовими народними педагогічними читаннями, які регулярно проводилися в його аудиторіях з 1871 р. і супроводжувалися демонстрацією діапозитивів, наочних посібників, дослідів; на завершення виступали народні музичні колективи [3].

Велику роль у життєдіяльності Педагогічного музею відіграв російський педагог і психолог, автор праць з дитячої та педагогічної психології, теорії та історії педагогіки П. Каптерев. З метою вдосконалення педагогічної майстерності вчителів-вихователів у Педагогічному музеї (1887 р.) було створено педагогічний відділ, секретарем якого став П. Каптерев. У діяльності відділу, де проводилася наукова, навчально-виховна та методична робота, активну участь брали відомі педагоги М. Корф, Д. Семенов, П. Лесгафт, Л. Модзалевський, П. Редкин, Я. Гуревич [1].

Варто зауважити, що з 1895 р. при музеї був організований відділ сприяння самоосвіті, у роботі якого брали участь видатні вчені І. Павлов, Д. Анучин, І. Бородин. Головним завданням відділу стала розробка програм для самоосвіти та самовдосконалення вчителів – невід'ємної складової підвищення їх професійної майстерності.

З 1898 р. Педагогічний музей регулярно проводив конкурс на кращий педагогічний твір. Лауреатів конкурсу нагороджували премією Д. Ушинського, засновниками премії були син і дочка покійного вченого, що свідчило про високий науково-педагогічний авторитет установи. Останнє оголошення про Конкурс датується 1917 р. [5].

На базі Педагогічного музею для ефективного просвітництва вчительських кадрів, була відкрита перша в Росії Лабораторія експериментальної педагогічної психології (1901 р.), створена під керівництвом О. Нечаєва. Саме в цей період почалася творча співпраця О. Нечаєва з О. Лазурським, В. Вахтеровим, В. Вагнером, Г. Россолімо та іншими науковцями [5].

На початку 1904 р. при Педагогічному музеї була заснована педологічна лабораторія імені К. Ушинського, який, за словами П. Блонського (1936), був першим російським педологом. В основу наукової діяльності лабораторії була покладена ідея К. Ушинського про вивчення людини як предмета виховання [1].

Вагомим внеском у роботу Педагогічного музею стала науково-педагогічна діяльність доктора медичних наук, професора, лікаря-психіатра, психолога-освітянина О. Лазурського, який викладав на Педологічних курсах й був популяризатором використання психологічних знань у практичній діяльності вчителя. Учений вважав, що педагог-майстер – це, перш за все, дослідник, якому притаманне наукове, психолого-педагогічне мислення, дослідницька сміливість і здатність до критичного аналізу, розвинена педагогічна чутливість та інтуїція, потреба в професійному самовихованні [5].

У період 1906–1914 рр. в Музеї стали розроблятися інформаційні педагогічні освітні технології. У структурі окремих предметних відділів музею створювалися спеціалізовані довідкові бюро, в яких комплектували інформаційну базу даних для довідкового відділу. Разом із цим музей значно розширив межі своїх освітніх екскурсій, активізував видавничу діяльність. У цей час у роботі Педагогічного музею з'явилася нова тенденція – системна робота з педагогами, яка сприяла зростанню їх професійної майстерності. На початку 1914 р. Педагогічний музей став інформаційно-методичним центром науково-професійної спрямованості [1].

Підкреслимо, що в 1910 р. при Педагогічному музеї були засновані Педагогічні вчительські курси, які перетворили музей на майданчик вдосконалення педагогічної майстерності вчителів. Так, у структурі Педагогічного музею були створені предметні кабінети з усіх дисциплін, які вивчалися в середній школі: кабінети рідної мови, історії, географії, природознавства, математики, малювання, фізики, біології тощо [1].

У другій половині 1930-х років, коли в межах Міністерства народної освіти СРСР почали створюватися обласні та міські інститути підвищення кваліфікації вчителів, деякі з педагогічних музеїв увійшли до складу нових установ. Так, Київський міський інститут удосконалення вчителів розташувався в будівлі Педагогічного музею, отримавши у своє користування весь музейний фонд. Санкт-Петербурзький педагогічний музей в 1938 р. увійшов до складу створеного Ленінградського міського інституту вдосконалення вчителів [5]. Педагогічний музей був архетипом універсальної університетської післядипломної підготовки, з якої пізніше виросла вся система підвищення педагогічної кваліфікації.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, діяльність Педагогічного музею з вдосконалення професійної майстерності вчителів не обмежувалося лекціями відомих учених і педагогів, організацією стаціонарних і пересувних тематичних виставок, формуванням системи предметних відділів, створенням навчальних кабінетів, виданням різноманітних навчальних посібників та підручників. Специфіка самого музейного простору забезпечувала можливість дослідницької роботи безпосередньо з наочними посібниками та навчальними матеріалами з фондів музею.

Педагогічний музей багато років слугував зразковим науково-методичним центром, що поширював найкращі досягнення російської педагогіки, психології, педології. Навколо Музею концентрувалися видатні вчені, педагоги,

психологи, просвітителі та громадські діячі країни. Музейно-педагогічні загальноосвітні та просвітницькі програми були розраховані для всіх верств населення, людей будь-якого віку та рівня навчання, які органічно могли включитися в освітній процес.

Досвід педагогічних музеїв другої половини XIX – початку XX ст. може стати основою формування комунікативного інструментарію сучасних педагогічних музеїв, необхідність в яких стає все більш очевидною в умовах сучасної інформаційної глобалізації. Особливої актуальності набувають освітні програми музею, орієнтовані на підвищення якості навчання і виховання вчителів, музейні курси підготовки викладачів і вчителів-вихователів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барсков В. Ф. (Ред.). Педагогический музей военно-учебных заведений 1864–1914: исторический очерк. Санкт-Петербург: Типография Сириус, 1914.

2. Коноворов М. Педологический отдел имени К. Д. Ушинского. Педагогический сборник, (Кн. X), 1904. С. 327–339.

3. Коховский В. П. Петербургский музей Военно-учебных заведений и его деятельность за время с 1864 по 1876 г. Педагогический сборник. 1876. С. 12-16.

4. Малюга В. Педагогічний музей України: шлях становлення і розвитку (XX – початок XX ст.). *Рідна школа (липень)*, 2011. С. 74–78.

5. Мільто Л. Педагогічна майстерність в Росії: історія, теорія, практика (середина XVIII – XX ст.). Київ: Фенікс, 2018.

6. Коховский В.П. К истории учреждения» в отчете за 1887/88 уч. год. (Ф. 725. Оп. 2–54, Л. 145). Российский государственный военно-исторический архив (г. Санкт-Петербург). 1888.

7. *Положение о Педагогическом музее при Управлении Киевского учебного округа.* (Ф. 730. Оп. 1, ед. зб. 294, Л. 62-63). Центральний державний історичний архів України (м. Київ). 1901.

REFERENCES

1. Barskov, V.F. ed., 1914. Pedagogical Museum of Military Schools 1864–1914: An Historical Essay. *St. Petersburg*: Sirius typography.

2. Konorov, M., 1904. Pediatric Department named after KD Ushinsky. *Teacher's Book, (Book X)*, pp. 327–339.

3. Kohovsky, V.P., 1876. Petersburg Museum of Military Educational Institutions and its Activity for the Period from 1864 to 1876. *Pedagogical collection*, pp. 12-16.

4. Malyuga, V., 2011. Pedagogical museum of Ukraine: way of formation and development (the 20th –the beginning of the 21th century). *Native School (July)*, pp. 74–78.

5. Milto, L., 2018. *Pedagogical Skills in Russia: History, Theory, Practice (mid-18th–20th centuries)*. Kiev: Phoenix.

6. Kohovsky, V.P., 1888. Towards a History of Institution in the report for 1887/88 uch. Year. (F. 725. Opp. 2-54, L. 145). Russian State Military History Archive (St. Petersburg).

7. *Regulations on the Pedagogical Museum under the Office of the Kyiv Educational District* (F. 730. Op. 1, ed. 294, L. 62-63). Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv). 1901.

Liudmyla Milto

THE PEDAGOGICAL MUSEUM AS A FORM OF IMPROVING THE TEACHER'S PEDAGOGICAL SKILLS: A HISTORICAL ASPECT

The article describes the historiography of the creation of pedagogical museums of the 19th century. In order to increase the professional skills of teachers, attention is paid to the leading trends in the development of the first Pedagogical Museums. The

content, organizational forms and methods of work of the first pedagogical museums of Ukraine and Russia of the nineteenth century are characterized. The educational activities of the Pedagogical Museums and the experience of the Pedagogical Museums in improving the professional skills of teachers are revealed.

The activity of the Pedagogical Museum to improve the professional skill of teachers was not limited to lectures by famous scientists and educators, organization of stationary and mobile thematic exhibitions, the formation of a system of subject departments, the creation of study rooms, the publication of various textbooks and textbooks. Specificity of the museum space provided the opportunity to research directly with visual aids and educational materials from the museum's holdings.

For many years, the Pedagogical Museum served as an exemplary scientific and methodological center that spread the best achievements of Russian pedagogy, psychology, and pedology. Outside the Museum, prominent scientists, educators, psychologists, educators and public figures of the country concentrated. Museum-pedagogical general education programs were designed for all sections of the population, people of all ages and educational backgrounds, who could be organically involved in the educational process.

Experience of pedagogical museums of the second half of XIX - beginning of XX centuries can become the basis for the formation of communicative tools of modern pedagogical museums, the need for which is becoming more apparent in the context of modern information globalization. Of particular relevance are the educational programs of the museum, focused on improving the quality of teaching and upbringing of teachers, museum training courses for teachers and teacher educators.

Key words: *pedagogical museum, improvement of pedagogical skill, pedagogical exhibitions, new visual technologies, new educational manuals, new teaching methods, scientific and experimental laboratory.*